

системи, яка спиратиметься «на чотири основні принципи: вчитися жити, вчитися пізнавати, вчитися працювати, вчитися існувати» [5, 192].

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Гусман Д. Ответственность / Д. Гусман // Человек без границ. – 2008. – № 4. – С. 42–43.
2. Каменщикова И. Знания, настоянные на совести / И. Каменщикова // Человек без границ. – 2008. – № 1. – С. 34–40.
3. Комар О. Конструктивістська парадигма освіти / О. Комар // Філософія освіти. – 2006. – № 2. – С. 40–46.
4. Лебон Г. Думки і вірування юрби / Г. Лебон // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 6. – С. 118–152.
5. Локтев В. Чи з'явиться світло в кінці тунелю? / В. Локтев // Вісник національної академії наук. – 2010. – № 1. – С. 11–19.
6. Цикін В. О. Філософія освіти: постнекласичний підхід : [монографія] / В. О. Цикін, О. А. Наумкіна. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2009. – 232 с.

#### РЕЗЮМЕ

**М. А. Качуровский.** Диалектика противоречий процесса формирования новой парадигмы образования.

*В статье рассматривается необходимость оптимального разрешения основных противоречий процесса становления и развития системы образования. Обосновывается потребность симбиоза образования и воспитания, а так же лучших традиций прошлого с новыми с целью практической реализацией новой парадигмы образования.*

**Ключевые слова:** діалектика, противоречие, старое, новое, приемственность, парадигма образования, педагогическое творчество.

#### SUMMARY

**M. O. Katchurovsky.** Dialectics of New Education Formation Contradictions.

*The author dwells upon the necessity of the best solution for the main contradictions of the new educational system development process. The necessity of education and pedagogy, the best old traditions and new traditions formation symbiosis is grounded.*

**Key words:** dialectics, contradiction, the old, the new, education paradigm.

УДК 111 (058)

**О. Ю. Щербина-Яковлева**  
Сумський державний педагогічний  
університет ім. А. С. Макаренка

### СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ЯК СФЕРИ НАУКОВОГО ЗНАННЯ: СПІВІСНУВАННЯ РІЗНОРІВНЕВИХ ПОНЯТІЙНИХ ПАРАДИГМ

*У статті обґрунтовано тезу про те, що соціальне формування людини як складова світового історичного процесу відображається у багатьох своїх аспектах різними науками – від історії до прикладних педагогічних дисциплін. Соціальна педагогіка потенційно є тією наукою, яка зобов'язана віддзеркалювати не тільки завдання соціальної*

*допомоги або профілактики девіантності, а й насамперед загальні закони становлення та розвитку людини в історичному просторі. Підґрунтям її інноваційного розвитку є асиміляція понятійних парадигм загальнонаукових і суміжних теорій.*

**Ключові слова:** формування людини, методологія соціальної педагогіки, соціально-педагогічна діяльність, соціально-педагогічний процес.

Ніхто не буде заперечувати, що загальні закони соціального формування людини, її становлення і розвитку в історичному вимірі як представника усього людського роду *Homo sapiens* заслуговують на те, щоб бути предметом наукового вивчення. Проте предмет якої науки становлять ці закони?

Соціальна педагогіка, яка у радянські часи не мала ні наукового, ні навчально-методичного власного статусу і визначалася як «напрямок буржуазного педагогічного знання», на посттрансформаційному освітянському просторі швидко розвивається, немовби намагаючись догнати західні аналоги. При цьому, хоча вона вже визнана окремим напрямом підготовки фахівців у вищих навчальних закладах України, її оформлення як самостійної сфери наукового знання лише відбувається. Про це свідчить той факт, що у «Переліку спеціальностей, за якими проводяться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань» [5], соціальна педагогіка віднесена до галузі педагогічних наук, за якою присвоюється й науковий ступінь. «Перелік...» з його класифікаціями є єдиним офіційним документом, що слугує вихідним орієнтиром під час вибору напрямів і тематики дисертаційної роботи. Таким чином, «соціальний» компонент у змісті цього напрямку знання у неявній формі притиснений педагогічною складовою, якій віддана смислова, змістовна та ще й організаційно-управлінська перевага. Ті, кого цікавить соціальна педагогіка, примушені будувати свою наукову роботу переважно як педагогічну, дотримуючись усіх специфічних технологічних вимог педагогічного дослідження.

Проте і за таких умов не існує єдиного погляду на сутність, предмет та завдання сучасної соціальної педагогіки. Як відзначають І. А. Липський та Л. Є. Нікітіна, «дослідники, які проявляють себе в науковому просторі соціальної педагогіки... є одноставні в оцінці її відносної самостійності і цілісності, проте питання про її статус, співвідношення з іншими науками залишається дискусійним» [4].

Наприклад, М. А. Галагузова та її співавтори твердять, що «об'єктом діяльності соціального педагога є діти та молодь, які потребують допомоги у процесі їхньої соціалізації. До цієї категорії належать діти з інтелектуальними, педагогічними, психологічними, соціальними відхиленнями від норми, що утворюються як наслідок дефіциту повноцінного соціального виховання, а також досить велика кількість дітей, які мають фізичні, психічні чи інтелектуальні порушення розвитку...» [7, 23]. За рівнем своєї «педагогічної звуженості» до цього визначення наближується теза Л. В. Мардахасєва, який твердить, що

«соціальна педагогіка вивчає проблеми, що пов'язані зі спрямованою діяльністю суб'єкта виховання (батька, особи, що його заміщує, вихователя тощо), яка сприяє проведенню людини з моменту народження по ступенях соціального розвитку і подальшому становленню її як громадянина конкретного суспільства» [3, 9].

Напроти, Б. М. Бім-Бад визначає соціальну педагогіку як «галузь педагогіки, що вивчає соціальне виховання, яке здійснюється як у власне виховних установах, так і в різних організаціях, для яких воно не є провідною функцією. Предмет соціальної педагогіки – дослідження виховних сил суспільства і способів їх актуалізації шляхом інтеграції можливостей громадських, державних і приватних організацій з метою створення умов для розвитку і духовно-ціннісної орієнтації людини» [1, 267–268].

Специфічні завдання соціальної педагогіки у посібнику за ред. А. Й. Капської визначені зовсім інакше: «...Соціальну педагогіку можна розглядати як науку, яка розкриває вплив на педагогічний процес конкретних соціокультурних умов, які виконують роль посередника між соціальним середовищем і окремими галузями педагогічного знання, тісно пов'язану з цивілізацією розвитку суспільства і з становленням соціально-громадських відносин. Соціальна педагогіка спрямована на перетворення соціального середовища, попередження конфліктів, оптимізацію стосунків особистості і соціуму» [8, 4]. На наш погляд, соціальній педагогіці тут приписані функції соціальної політики, а також права і моралі.

Ширше визначення сформульовано в українському довідковому виданні «Соціальна педагогіка: мала енциклопедія» за ред. І. Д. Зверєвої: «Соціальна педагогіка – наука про закономірності й механізми становлення і розвитку особистості в процесі освіти та виховання у різних соціальних інститутах, а також соціально орієнтована діяльність освітніх, наукових, культурних та інших закладів і установ, соціальних служб, які сприяють формуванню соціальної активності дітей, молоді та дорослих у вирішенні політичних, економічних, соціальних та інших проблем» [6, 241].

Насправді, соціальна педагогіка, яка має двовікову історію свого становлення, а також і передісторію, ніким із своїх засновників не проектувалася як суто «педагогічна наука». До передісторії її становлення треба відносити часи розвитку європейського соціально-гуманітарного знання у його теоретичних формах (з початку XVIII ст.), коли його здобутками постають ідеї соціального прогресу, цивілізації, соціальної комунікації, а також (переважно на германському підґрунті) – культурології. Кінець XVIII ст. позначений завершенням оформлення психології як самостійної науки про людську душу, а це вимагало поглиблення знань про закони її соціального та культурного розвитку. До засад формування соціальної педагогіки треба відносити й історичне знання XVIII ст., оскільки воно цілком орієнтоване на вивчення особистості, її соціальної ролі, умов формування різних продуктивних форм соціальної активності тощо. Тоді ж активно розвивається етнографія

(за прийнятою у деяких державах назвою – етнологія, або етнічна культурологія). Все це узагальнювалося у різноманітних концепціях щодо реальних та бажаних механізмів формування людства та особистості. І перше місце серед цих концепцій посідала зовсім не педагогіка у її сучасному розумінні, а філософія. Філософські просвітницькі теорії XVIII ст. (Дж. Локк, К.-А. Гельвецій, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро та ін.), у яких був найбільш глибоко охарактеризований вплив соціального середовища на розвиток особистості, без чого було би неможливим утворення соціальної педагогіки XIX століття, сьогодні дістали б назву «філософії освіти» або «філософії виховання». Річ у тім, що в більшості європейських мов, крім німецької, усі процеси виховання, формування та розвитку особистості, а також і освіти та навчання, позначаються одним загальним терміном. В англійській мові це *education*, у французькій *education* або *formation*, в італійській – *educazione* або *formazione*, в іспанській – *educación*. *Education* бере свій початок від латинського іменника *educatio* – «виховання», «розведення», «виращування». Його корінням у свою чергу є дієслово *ducere*, у якому історично утворилось різноманіття не тільки «керівних» та «управлінських» значень – водити, вести, проводити, тягнути за собою тощо, але й значення «проведення», «передачі» чогось корисного [2, 357]. Крім того, у культурологічних концепціях французьких просвітників XVIII ст. використаний термін «освіта» (фран. *lumieres*, нім. *Aufklarung*), який на рівні сучасного розвитку людинознавчого мислення сприймається вже не як наукове поняття, а як художньо-образна метафора. Але і його наукотворчі можливості були достатніми для обґрунтування захоплюючих проектів соціального навчання й виховання.

Засновник марксизму спочатку активно асимілював у своїх поглядах філософсько-історичні уявлення про закономірності світового прогресу, культурну феноменологію і діалектику історичного самовиявлення людського духу. Але від загальноісторичних уявлень про людину як «автора і актора власної історичної драми» та про «змінену людину як продукт зміненого виховання», успадкованих від діячів французької історичної школи, просвітників та Л. Фейєрбаха, К. Маркс достатньо швидко перейшов до уявлень про «соціальне виробництво людини», яка є суб'єктом функціонування конкретно-історичного формаційного типу суспільства. Крім політичної економії, у XIX ст. також утворилися та продуктивно розвивалися соціальна статистика та соціологія. І в цих науках прикладної орієнтації необхідно висвітлювалися проблеми соціально-педагогічного змісту. Отже, у XVIII – XIX ст. уявлення про соціальне формування людини, її проблеми та суперечності були органічною складовою провідних напрямів наукової думки.

Наші погляди добре підтверджуються порівняльно-лінгвістичними матеріалами з дослідження історії понять «освіта», «культура», «цивілізація», наданими у працях Л. Февра і Л. А. Сугай. У другій половині XVIII – на початку XIX ст. активно формувався

суспільствознавчий та людинознавчий концепт «цивілізація» (civilite, Civilisation). У вченні Ж. А. Кондорсе про ступені і стадії цивілізації («Ескіз історичної картини прогресу людського розуму») були глибокого відображені проблеми формування людини як носія історичних здобутків усіх минулих поколінь. Ці ідеї надихнули П. А. Гольбаха під час створення його «Системи суспільства»; їх також використав і Д. Дідро та інші французькі просвітники [10, 239–281].

Значний внесок у розвиток поглядів на закони історичного процесу формування людини був зроблений німецькою культурологією кінця XVIII – початку XIX ст. Саме там сформувалось сучасне поняття «культури». Німецький просвітник І. К. Аделунг випустив працю «Досвід історії культури людського роду» у 1782 р. Тим самим був покладений початок традиції використання терміна «культура» в її людиноформуючому значенні.

Надалі за допомогою цього поняття почали визначати відмінності у духовному розвитку та практичній поведінці представників різних груп людей у межах однієї держави, а також відмінності між мешканцями метрополій і їх колоній. У цьому випадку поняття «культури» використовується як еквівалент «цивілізації» або «цивілізованості», тобто як показник рівня історичного та соціального розвитку, освіченості, писемності, технічної і технологічної грамотності тощо. Про те, що процеси історичного формування людини можна розуміти і пояснювати за допомогою різних понятійних систем, писав вже І. Г. Гердер. Свого часу він доклав багато зусиль для того, щоб поняття «культура» увійшло у широкий науковий ужиток. Звертаючи увагу на те, що «виховання людського роду є багатовимірним процесом, з одного боку – «генетичним», а з іншого «органічним», цей філософ відзначав, що в одному смислі історичну генезу людини «можна назвати культурою, тобто обробкою ґрунту, а можемо пригадати образ світла і назвати освітою» [9, 39–53]. Активно використав поняття «культура» для обґрунтування ідеї поступового історичного виховання і вдосконалення людської природи видатний педагог Я. А. Коменський. Ідеї щодо значення культури для історичного формування інтелекту і моралі як здобуток культурного розвитку людства окреслений у «Дослідах про людське розуміння» Дж. Локка.

Однак саме німецькі культурологи пішли у розвитку уявлень про закони історичного формування людини ще далі. Штучний термін «соціальна педагогіка» (Sozial-Pädagogik) є здобутком німецьких теоретиків 40-х рр. XIX ст., який дав змогу поповнити характерні для тих часів культурологічні та етнографічні дослідження «людиноформуючою» проблематикою. На відміну від англійської чи французької мови, на німецьку мову слово «виховання» перекладається як Erziehung, «вихователь» – Erzieher. Внутрішній смисл їх добре з'ясується, якщо звернути увагу на значення коріння цих слів: ziehen – смикати, тягнути. Таким чином, вихователь – той, хто тягне за собою вихованця, причому «смикає» або «підштовхує» його за необхідності. Тому у німецькій мові на рівні «шкільної педагогіки» історично була більш обґрунтована активна роль вихователя та пасивний стан вихованця, і майже

відсутня рефлексія ролі суспільних умов формування вихованця. Точніше, суспільні умови у вигляді інтеріоризованої духовної та комунікативної культури відображені опосередковано крізь риси особистості вихователя, який є активним суб'єктом педагогічної діяльності. Мова завжди відображає рівень мислення. Цілком зрозуміло, що новоутворений неологізм «Sozial-Pädagogik» відобразив у себе не просто культурологічну мрію А. Дистервега, Г. Когена, П. Наторпа про кращу школу, а достатньо цілісний соціальний проект інноваційної системи теоретичного знання про людину, підкріплений математичними методами вимірювання, опрацьованими у ті часи у дуже популярній новій науці – соціальній статистиці, яка має безпосередні практичні завдання і провідну мету – покращання існування суспільства.

Сучасні нариси парадигмальної системи соціальної педагогіки утворюються багатьма авторами наукових досліджень та посібників: І. М. Богдановою, І. Д. Зверєвою, Т. І. Зубковою, М. А. Галагузовою, А. Й. Капською, І. А. Липським, А. В. Мудриком, Л. В. Мардахасвим, В. А. Никитиним, Л. Є. Нікітіною, В. А. Сластеніним та ін. Але не кожний з них звертає увагу на необхідність активного розвитку уявлень про «світовий соціально-педагогічний процес», «соціально-педагогічну складову світової історії», «закони соціально-педагогічного розвитку людства». Навіть провідна категорія соціальної педагогіки – «соціально-педагогічна діяльність» – майже ніколи не розглядається як одна із найважливіших форм соціальної діяльності на всіх ступенях історичного розвитку людства.

На наш погляд, причиною такого стану є «розрив» шляху поступового розвитку соціально-педагогічної думки, який відбувся під час «трансформування» нашого суспільства і ще не усвідомлений на історичному та методологічному рівнях наукознавства. Цей розрив, з одного боку, обумовлений історичними причинами і тому є об'єктивним. З другого боку, в його утворенні віддзеркалилось негативне ставлення до попередніх форм ідеології. Оскільки до «ідеології» у деяких випадках були віднесені і деякі творчі здобутки соціальних та гуманітарних наук минулого періоду історії, хоча вони ще і не вичерпали свого методологічного потенціалу, утворилися й «штучні», тобто суб'єктивні причини гальмування у розвитку соціально-педагогічного знання.

За жодних умов не є мотивованим намагання обмежити соціально-педагогічне знання проблемами соціальної роботи, допомоги або профілактики, тобто емпіричними та прикладними його формами.

Соціально-педагогічний процес як цілеспрямоване формування людини відповідно до «соціального замовлення» відбувається у суспільстві, є однією із форм соціальної діяльності, розгортається у масштабі історичного існування людства. Такій підхід дає можливість актуалізувати парадигми соціально-історичного, соціально-економічного комунікаційного та інших продуктивних підходів, більш глибоко розглянути такі категорії, як соціально-педагогічна

діяльність, соціально-педагогічний процес, соціально-педагогічна система, соціально-педагогічні відносини тощо.

#### ЛИТЕРАТУРА

1. Бим-Бад Б. М. Педагогический энциклопедический словарь. / Б. М. Бим-Бад. – М. : Большая Российская Энциклопедия, 2008. – 528 с.
2. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. Ок. 50 000 слов. / И. Х. Дворецкий. [2-е Изд.]. – М. : Русский язык, 1976. – 1096 с.
3. Мардахаев Л. В. Социальная педагогика : учеб. / Л. В. Мардахаев – М.: Гардарики, 2006. – 269 с.
4. Никитина Л. Е. Социальная педагогика в системе гуманитарного знания: структура и святы [Электронный ресурс]. / Л. Е. Никитина, И. А. Липский – Личный сайт Липского Игоря Адамовича. Раздел: Публикации. – Режим доступа: <http://www.lipsky.ru/page/Statii/Soc-Ped-1.html>
5. Перелік спеціальностей, за якими проводяться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань. Затверджено Наказом ВАК України 23.06.2005 № 377. З останніми змінами і доповненнями від 02.02.2009 № 45 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vak.org.ua/specrada3.php>
6. Социальная педагогика : курс лекций / [ Галагузова М. А., Галагузова Ю. Н., Штинова Г. Н. и др.]; под общей ред. М. А. Галагузовой. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 416 с.
7. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / [Алексеєнко Т. Ф., Басюк Т. П., Безпалько О. В., Зверева І. Д. та ін.]. за заг. редакцією І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
8. Соціальна педагогіка : підруч. [4-ге вид. виправ. та доп.] – А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола, О. В. Вакуленко. за ред. А. Й. Капської. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.
9. Сугай Л. А. Термины «культура», «цивилизация» и «просвещение» в России XIX – начала XX века / Л. А. Сугай // Труды ГАСК. Выпуск II: Мир культуры. – М. : ГАСК, 2000. – С. 39–53.
10. Февр Л. Цивилизация: эволюция слова и группы идей / Л. Февр // Бои за историю / Л. Февр; Пер. А. А. Бобовича, М. А. Бобовича и Ю. Н. Стефанова. Комм. Д. Э. Харитоновича. – М.: Наука, 1991. – 629 с.

#### РЕЗЮМЕ

**Е. Е. Щербина-Яковлева.** Становление социальной педагогики как сферы научного знания: сосуществование разноуровневых понятийных парадигм.

*В статье развивается положение о том, что социальное формирование человека как составляющая мирового исторического процесса отображается во многих своих аспектах разными науками: от истории до прикладных педагогических дисциплин. Социальная педагогика потенциально является той наукой, которая обязана отражать не только задачи теоретического обоснования организационных форм социальной помощи или профилактики девиантности, а в первую очередь общие законы становления и развития человека в историческом измерении. Важнейшие основания ее инновационного развития могут быть обеспечены путем творческой ассимиляции понятийных парадигм общенаучных и смежных человековедческих теорий.*

**Ключевые слова:** формирование человека, методология социальной педагогики, социально-педагогическая деятельность, социально-педагогический процесс.

#### SUMMARY

**E. E. Scherbina-Yakovleva.** Becoming of Social Pedagogics as Spheres of Scientific Knowledge: Coexistence of Diverse Concept Paradigms.

*In the article position develops that social forming of man as a constituent of world historical process is represented in many the aspects by different sciences: from history to the applied pedagogical disciplines. Social pedagogics potentially is that science which is under an obligation to reflect the tasks of theoretical ground of organizational forms of social help or prophylaxis of deviacy not only, and above all things general acts of becoming and development of man in the historical measuring. The major grounds of its innovative development can be well-to-do by creative assimilation of concept paradigms of scientific and contiguous humanitarian theories.*

**Key words:** the social forming of man, the methodology of social-paedagogic, the social-paedagogic activity, the social-paedagogic process.